

Emlékezés Zsirai Miklós rendes tag felett*

*Megemlékezésként elhangzott 2005. április 18-án Budapesten, a Magyar Tudományos Akadémia székházában.

1. 2005. szeptember 9-én lesz fél évszázada annak, hogy Zsirai Miklós elhunyt. Halála óta túl vagyunk nemcsak évtizedek során, de nyelvtudományi paradigmaváltásokon, sőt világtörténelmi súlyú és következményű eseményeken is. Az időnek, így a tudománytörténetnek a rostája is bőven rostálhatott — és rostál is: sorra hullnak ki a kollektív emlékezetből a tudománytörténet jeles alakjai. Zsirai Miklósról szólván Honti László mégis azt mondhatta: „Az életmű nagy része máris kiállta az idő próbáját. Az elkövetkezendő idők finnugristái is megbecsült ismeretforrásként fogják lapozgatni Zsirai munkáinak egyre sárguló lapjait” (Megemlékezés a Zsirai-emlékszoba avatásán, Budapest, 2000. XI. 6.).

A visszaemlékezőnek mégis van gondja. Mégpedig azzal, hogyan lehet közel hozni azokat az életművet meghatározó eseményeket és szemléletet, megérteni a személyes döntéseket, amelyek olyan korban zajlottak, születtek és hatottak, amelyben a történelem olykor bizony brutális módon s többször is belegázolt emberi sorsokba, tehát életművekbe is. Hogyan lehet érzékeltetni mindazt, ami az utókor számára már-már hihetetlennek tűnhet akkor is, ha bizonyos korabeli dokumentumokon kívül ma még személyes tapasztalatok hitelesítik a földézendő eseményeknek legalább egy részét? Mert valóban, szinte világok választanak el bennünket attól az időtől, amikor Zsirai Miklós megkezdte — életútját meghatározó — egyetemi tanulmányait. Hol van már az Osztrák-Magyar Monarchia és a történelmi Magyarország, hol van Simonyi Zsigmond, akinek Zsirai tanítványa volt?

A tudománytörténet elemzőjétől a történelmi hűség íratlan szabálya tényszerű számbavételt követel, legyen bármi is ma a véleményünk elmúlt korok értékszempléletteről, tudományos felfogásáról. Ennek szellemében törekszem megkeresni a régen lezárt életmű és életút legfontosabb kapcsolódási pontjait, s emlegetem a szokottnál gyakrabban az életút egyes mozzanatait, illetőleg idézem Zsirai saját szavait.

2. Zsirai Miklós 1892. október 10-én született a Sopron megyei, rábaközi Mihályiban jómódú lutheránus földműves szülők első gyermekeként. Az a falusi környezet, amelyben élt, a kisfiút alapvető tapasztalatokkal ruházta föl. A rendszeres, lelkiismeretes munka becsülete, a közösségi szolidaritás, összetartás ekkor vált íratlan törvénnyé számára. Az osztatlan falusi iskolában, ahol hetven-nyolcvan gyerek tanult összezsúfolódva, hamar kiderült, hogy a kis Zsirai fiú fogékony, éles eszű. Tanítója fölfigyelt rá, s rábeszélte az apát, hogy taníttassa

tehetséges gyermekét. A kisfiú nagyon korán szembesült a gyász fájdalmával. Négyévesen veszíti el édesanyját és kisebbik öccsét. 1904. szeptemberében került Sopronba, az Alpok melletti Urbsba, a későbbi „leghűségesebb város”-ba, a magas színvonaláról, nemes hagyományairól híres evangélikus líceumba. A genius loci olyan licista elődök emlékezetét idézte meg számára is, amilyen például Kövesdi Pál, a grammatikaíró, Ráth Mátyás, Hajnóczy Dániel, Kis János, a költő és szuperintendens, Berzsenyi Dániel, Döbrentei Gábor, Akadémiánk első titoknoka, Pákh Albert, Petőfi barátja, Vajda Pál, a természetíró és szakfordító, Dóczy Lajos és Lehr Albert volt. De meg sem szokhatta a kisdíák az új környezet légkörét, október elején édesapja temetésére kellett hazautaznia.

A líceum serkentő és fegyelmező, nemesítő légkörében ízlelte meg a tudás ihletését, a szellem varázslatos kalandját, s attól már nem tudott – nem is akart – szabadulni. Az 1790 óta működő líceumi önképzőkörnek, a Magyar Társaságnak kiemelkedő szorgalmú és eredményességű tagja volt: verseivel, novelláival, műfordításaival, biológiai, történelmi, irodalomtörténeti tárgyú pályamunkáival tűnt ki. 1910-ben a líceum gyorsíró körének jegyzőjévé, a Soproni Gyorsíró című folyóirat pedig társszerkesztőjévé választotta. Visszaemlékezve ő maga nevezi meg a Társaság fontos jótéteményeit: „mindegyikünk kapott valami értékes ösztönzést, nemes sugallatot, hasznos útravalót. Mindegyikünkben felébredt magyar voltunk öntudata, s mindegyikünknek meg kellett szívlelnie a társas együttélés, a közös munka fegyelmező tanulságait ... a Társaság ismertette, szerettette meg velem a könyvet és a tudományos munkát ... A szűkösen világított olvasóteremben friss levegő csapott az arcunkba, fénycsóvák gyúltak fel, távlatok nyíltak meg szemünk előtt, amint önfeledten habzoltuk az egészség, szépség és igazság ígét. Hány meg hány ezer fiatal lelket menthetett meg a könyvtár szentélye! ... hittünk az önként vállalt munka becsületében megigézett bennünket a legmagasabbrendű eszmények szolgálatának hevülete” (Emlékfüzet a Magyar Társaság 150 éves évfordulója alkalmával 1790–1940. Sopron, 1940. 9). Íme, itt és ekkor alakul ki benne a könyvek és az olvasás szenvedélye, s ez vezeti el később ahhoz, hogy fogsága évei alatt is sokat olvasson, majdan pedig fölépítse messze földön híres könyvtárát. Sopronban több fontos tapasztalatra is szert tett. Ott volt alkalma többször is közlelől érzékelnie a magyarsággal szemben osztrákok részéről jelentkező lenézést, s ez erősítette önvédelmi hajlamát, s érlelte azt a meggyőződését, hogy nem szabad szó nélkül hagyni a magyarságról, történelméről, nyelvéről, kultúrájáról megfogalmazott igaztalan támadásokat, valótlanosságokat. Pais Dezső tágabb történelmi összefüggésbe ágyazva magyarázza Zsirai szóban forgó szemléletmódját: „Népünknek ezt az ágát éppen az évszázadok óta fennálló gyeplő-helyzet anyagi és szellemi veszedelmei, fenyegetései tartották folyamatos

készenlétben, hogy nagyban és kicsiben csak azért is ragaszkodjék önmagához. Ebből a «vigyázó» lelkületből nőhetett ki Zsirai Miklós rajongó szeretete a magyar nyelv iránt” (MNy. 1959: 317). Tegyük hozzá: Zsirai olyan korban élt, amikor az anyanyelv nem kommunikációs funkcióinak (tehát például közösségi szimbólum, illetőleg identitásjelölő szerepének, valamint kultúrahordozó funkciójának) a tudata Magyarországon is a mainál jobban előtérben volt.

Sorsszerű véletlen, hogy Sopronban találkozott későbbi mesterével, az akkor már neves tudóssal, aki számára mérték és példa lett, a szintén a soproni líceumban tanult és érettségizett Gombocz Zoltánnal. Ezt írta az első találkozásra emlékezve: Gombocz „tudománya nagyobb volt, mint hittük, de annak csak sugallatos varázsát éreztük, nem pedig megsemmisítő fölényét” (Képes Luther-naptár 1929: 90). Az érettségi után, 1912-ben Zsirai az Eötvös Collegiumba jelentkezett, s az egyetemre magyar-latin-görög szakra nyert fölvételt. Egyetemi tanulmányait az akkori magyar nyelvtudomány kiválóságai, Gombocz Zoltán, Melich János, Simonyi Zsigmond és Szinnyi József alatt kezdte meg. A tudományos pályán Gombocz indította el (mihályi tájszavak gyűjtésével és közzétételével). Elsősorban a nyelvtudomány, a finn nyelv és a magyar őstörténet kérdései foglalkoztatták. Alapvizsgája után, 1914 júniusában álmiai csodaföldjére, Finnországba utazott, finn nyelvtudásának a tökéletesítése céljából. Alig nézett azonban körül, kitört az I. világháború. Az internálás veszélye elől menekülve (Finnország akkor még orosz fennhatóság alatt állt) hazajött, jelentkezett katonának, szeptember elsején bevonult Sopronba, kedves diákvárosába. A kiképzés után az orosz frontra, majd hamarosan a tűzvonalba került, 1915. március 29-én pedig orosz fogságba esett. Öt és fél évet töltött szibériai (nagy részét tobolszki) fogságban. A sok nélkülözés, a testi-lelki megpróbáltatások, a két és fél év kényszermunka mellett, illetőleg után céltudatos kitartással tanult fogva tartóitól nyelveket (oroszul és zürjénül), s a Vöröskereszt révén kapott könyvek olvasásával gyarapította nyelvi, nyelvészeti, történeti és néprajzi ismereteit. Azaz Németh Lászlóval szólván a gályapadból laboratóriumot csinált a maga számára. Egy, szülőfalujába küldött levelezőlapon írta: „Igazán minden testi-lelki erőnk megfeszítésére van szükség, hogy valamennyire is nyugodtan várjuk sorsunk eldőlését” (1920). Évekkel később, visszatekintve pedig: „legtöbbünkben ellenállhatatlan erővel lobogott a hazatérés, az otthon dolgozás vágya” (önéletrajzából, 1945). 1920. november 20-án térhetett haza, s akkor értesült arról, hogy öccsét, aki a délvidéki hadszíntéren tűnt el, holtta nyilvánították. Itthon újra beiratkozott az egyetemre. Élettapasztalatokban, tudásban meggazdagodva, a sanyarú sorstól megedzve s a visszanyert szabadság lendületével célirányosan finnugor összehasonlító, valamint (orosz nyelvtudása birtokában) szlavisztikai tanulmányokba mélyedt. Megszerezte a diplomát és 1921-ben a bölcsészdoktori címet is. Ez

évben nevezték ki a Magyar Tudományos Akadémia főtitkári irodájának vezetőjévé, s e minőségében 3 évig dolgozott, beleértve a tudományszervezés és a tudománypolitika világába. Szakmai és pedagógiai szempontból döntő fordulat volt az, hogy 1924-ben az Eötvös Collegium tanára lett. Maga írta, hogy a Collegiumban töltött nyolc év „eszményien kedvező lehetőségeket nyújtott arra, hogy régi vágyaimnak megfelelően minden időmet tudományos önképzésre, nyelvészeti tanulmányokra, önálló kutatásokra s ismeretközlő, nevelő munkára fordíthassam” (önéletrajzából, 1945).

3. Zsirai tudományos munkálkodásának nagyobbik része arra az időszakra esett, amely a külső körülményeket, az anyagi, a szervezeti, a személyi és publikációs feltételeket tekintve mélypont volt a magyar finnugrisztika eddigi történetében. 1923-ban írta Zsirai Wichmannnak küldött levelében: „Koldulunk, de tán van valami biztató is abban, hogy életösztönünk elhallgattatja a szemérem tiltakozó felszisszenéseit” (Zsirai Miklós tudományos és magánlevelezése. Közreadja és a jegyzeteket készítette: Kincses Kovács Éva. Miskolc, 1996, 61). A XX. század elejére már lerakták a tudósok a finnugor összehasonlító nyelvtudomány alapjait, tudományosan igazolt tény volt tehát, hogy a magyar nyelv a finnugornak nevezett nyelvekkel rokon. De: csak Zsirai halála után kezdődött el a tudomány szak azon paradigmaváltása és ténylegesen nemzetközivé válása, egyszersmind extenzív és intenzív növekedése, amely módszerbeli, tematikai és szemléleti téren egyaránt nagy változásokat hozott – nálunk a 20. század hatvanas-hetvenes éveitől. Zsirai idején a finnugrisztika kevés kivételt nem tekintve finn, magyar és észti nyelvészek által művelt tudomány volt. A kutatások középpontjában a finnugor alapnyelvre vonatkozó tudás gyarapítása állott, tehát az összehasonlító vizsgálatok és az etimológia uralkodott. A cél nemcsak annak megállapítása volt, hogy mi a közös az egyes rokonyelvekben, hanem az is, mi állapítható meg a feltételezendő alapnyelvet egykor beszélő népesség műveltségéről, illetőleg az egyes finnugor népek nyelvére, őstörténetére, egykor volt szálláshelyére, történelmére vonatkozólag. Az eredetileg csak nyelvészeti kérdésekkel foglalkozó finnugrisztika Hunfalvy óta finnugor filológiává szélesedőben volt. A finnugrisztika vezető nemzetközi folyóirata, a *Finnisch-ugrische Forschungen* már indulásakor, 1901-ben néprajzi, őstörténeti, vallástörténeti stb. kérdéseket is tematikájába tartozónak tekintett. Zsirai számára tehát természetes volt, hogy a nyelvtudományon kívülre is tekintett. Finnugor rokonságunk című, enciklopedikus jellegű nagy munkája a magyar finnugrisztika első olyan műve, amelyben rendszeres elemzés tárgya az egyes finnugor nyelvű népek történelme és társan értelmezett művelődéstörténete, beleértve természetesen a néprajzot, a népköltészetet és az irodalmat is. A kutatások nélkülözhetetlen feltétele a helyszínen, tehát az oroszországi, később szovjetunióbeli, nem államalkotó

finnugor népek anyanyelvi beszélőitől gyűjtött nyelvi anyag volt, amelyeknek nagy részét finn és magyar, azaz nem anyanyelvű kutatók gyűjtötték. Minthogy pedig a Szovjetunió létrejöttével a helyszíni gyűjtések lehetősége hosszú időre megszűnt, a finnugor kutatások folytatásának elemi feltétele volt a kéziratos gyűjtések közzététele. Szóba sem jöhetett, hogy Zsirai Miklós fölkeresse Vogul- vagy Osztyájköföldet, amelynek a közelében töltötte hadifogoly-éveit. Annak is örült, ha egy-egy vogul vagy osztyák ábécéskönyv eljutott hozzá. S persze reménykedése ellenére aggódott is a kis finnugor népek jövője miatt, tudósi objektivitása ezt íratta vele idézett munkájában: „a vogulok-osztyákok napjai meg vannak számlálva, föltartóztathatatlanul közeleg végleges kihalásuk” (202). Ilyen körülmények között valóban elsőrangú feladat volt a még publikálatlan korábbi nagy gyűjtések közzététele. Annál is inkább, mert ezek a följegyzésük idején is archaikus hősénekek és mondák ígérték a legtöbb nyelvi és történeti tanulságot összfinnugor, következésképpen magyar őstörténeti szempontból is. Zsirai tehát szakmai és erkölcsi kötelességének egyaránt tartotta Reguly még kiadatlan osztyák hősénekeinek sok idejét, energiáját lekötő megjelentetését.

Finn- és Észtország az első világháború után válik függetlenné, Magyarország pedig Trianon utáni helyzetben, a kisantant létrejötte nyomán súlyos külpolitikai elszigeteltségben is találja magát. A háború utáni újraorientálódás kényszerében ösztönösen keresi mindegyik ország értelmisége a szövetségest, a megbízható barátot, s a nyelvrokonság – ahogy ezt más népek példáin is láthattuk és látjuk – ebben (kulturális és politikai szempontból is) kézenfekvő lehetőségnek tűnt, bár a három finnugor ország esetében közvetlen nagypolitikai következmények nélkül. A néprokonsági program alapelvei 1921-ben Helsinkiben, az összfinnségi iskolaügyi konferencián a neves finn tudós, Setälä beszédében már elhangzottak, s így foglalhatók össze (Szűj Enikő tolmácsolásában): a nemzeti tudományok fellendítése és az eredmények propagálása, a kapcsolatok fejlesztése és tartalmi elmélyítése, s mindez azzal a céllal, hogy tanuljunk egymástól, egymást segítsük, hogy ki-ki a maga fejlődésével az emberiség fejlődését szolgálja, a saját nemzeti kultúrájával az emberiség kultúráját gyarapítsa” (Szűj Enikő: A finnugor néprokonsági eszme a 20-as, 30-as években. In Magyar őstörténeti könyvtár 1. Őstörténet és nemzettudat 1919–1931. Szeged, 1991: 80; vö. még Johanna Laakso: Hungarian Studies and Finno-Ugrian Studies at Odds. In A magyar nyelv idegenben. Debrecen – Jyväskylä. 2002: 211–220; Bereczki András: A két világháború közötti magyar – észt kapcsolatok történetéről. Jogtörténeti Szemle 2004/1: 58–67). E szemlélet hatására a két világháború között a finnugor nyelvtudomány mindhárom említett finnugor országban nem tudományos vonatkozásban is szerephez jutott, fölértékelődött. Ezért is vált mind Finn- és Észtországban, mind Magyarországon többé-kevésbé a nemzeti

tudományos kutatási program részévé a finnugor kutatás. Nálunk ezt a szemléletet erősítette az országra szakadt balsors, illetőleg az utódállamokban lábra kapó, a magyarság és a magyar nyelv múltbéli szerepét tagadó és lekicsinylő kísérletek, propagandák, amelyek fölerősítették az önvédelmi reflexet és a magunkba, illetőleg a múltba fordulást (l. Benkő Loránd: MNy. 1991: 4, 11). A magyarságtudományi kutatások ösztönzésével az ország elszigeteltségének oldását és a külföldön kialakult-kialakított, indokolatlanul kedvezőtlen magyarságképnek a korrekcióját igyekeztek elősegíteni. Minthogy pedig a magyarság őstörténetére vonatkozó, tudományosan valószínűsíthető és igazolható megállapításokat elsősorban a nyelvtudománytól remélhették, az összehasonlító finnugor nyelvtudomány művelőinek nagy része azzal a meggyőződéssel folytatta tudományos tevékenységét, amely Zsirai megfogalmazásában így hangzik: „Tudományos munkásságom a magyar és a rokon finnugor nyelvekre irányul, s az a célja, hogy a nyelvi tények összehasonlító vizsgálata alapján minél teljesebb, minél megbízhatóbb képet rajzolhassak a hajdani közös alapnyelvről, valamint e közös alapnyelvet beszélő ősnép műveltségi viszonyairól és történeti viszontagságairól. Meggyőződésem szerint ez a legcélravezetőbb, sőt talán az egyetlen helyes tudományos eljárás arra, hogy a magyar nyelv örökölt sajátosságait és elemeit megállapíthassuk, elemezhesük, s a magyarság ködbevesző őstörténetét földeríthessük” (önéletrajzából, 1945).

Zsirai számára Finnország, a finn nép és a finn tudományosság több szempontból is minta volt. A nagy finnbarát a finn nyelvtudomány „okuló bámulója”, de nem kritikátlan szemlélője és haszonélvezője volt. Ami a finnekhez leginkább vonzotta, azt tudósi pontossággal így fogalmazta meg: „Egy egységes lelkiületével megragadó, egészséges új világ tárult itt elém, amelyet főleg a frázistalanul derülátó természetesség, a munkaerkölcs komolysága és a mélyről föltörő népi erők érvényesülésének szabadsága jellemez” (önéletrajzából, 1945). A finnországi finnugor kutatások szervezettségére mint követendő példára gyakran hivatkozott. A finnek és a finn nyelv megkedveltetésében sokat tett: „a két háború közötti Finnország-arculat és nyelvrokonság-kép formálásában két ismert személyiséget kell meghatározó jelentőségűnek minősítenünk, egy nyelvészt és egy író” (Hajdú Péter: MNy. 1996: 356), Zsirai Miklóst és Kodolányi Jánost. Hajdú Péter Zsirai eme érdemét ezen szavakkal méltatta: „Kevés tudós kerülhet jelentős íróval azonos súlycsoportba” (i. h.). Zsirai mindössze négyszer volt Finnországban. 1939-es finnországi útjának már nemzetpolitikai oka is volt: a finnül kitűnően beszélő professzor Helsinkiben a Vásárcsarnokban tartott előadást az első bécsi döntés után Finnországban sikeresnek mutató csehszlovák magyarellenes propaganda ellensúlyozására (Bakó: MNy. 1994: 155). A háború után, különösen a fordulat évét követően szóba sem jöhetett a finnugrista professzor

finnországi látogatása. A neki oly sokat jelentő Finnország 1945 után a politikailag nem baráti országok közé került, s szó sem lehetett nemhogy a korábbi intenzív, hanem semmiféle rendszeres személyes és tudományos kapcsolatról. 1944 után 1953-ban volt először lehetősége a finnugrisztika vezető magyar tudósának arra, hogy finn szakembert fogadhasson tanszékén. Hajdú Péter visszaemlékezése szerint, aki kísérőként volt jelen Zsirai és V. Kaukonen professzor megbeszélésén, Zsirai nagy örömmel fogadta a finn tudóst, „írásztali székét szorosán a vendég mellé helyezte, s mohó érdeklődéssel és szeretettel kérdezgette őt világos finnséggel ottani kollégáiról, barátairól, a tudomány újdonságairól” (MNY. 1996: 354). Finn nyelvésztársai nagyra becsülték. Matti Liimola nekrológiájában Finnország legmelegebb barátjaként említette („maamme lämmintä ystävää”: Virittäjä 1956: 84).

Zsirai legfontosabb és legismertebb munkája, a magyar finnugrisztika legtöbbet olvasott és legtöbbet hivatkozott munkája a Finnugor rokonságunk. Ez az impozáns mű a tudomány és a tudományos ismeretterjesztés igényeinek egyaránt magas fokon megfelelő, élvezetes stílusban íródott, ragyogó összefoglalás a finnugor nyelvhasználat eredményeiről, történetéről, a magyarral rokon finnugor nyelvekről és a nyelvrokon népekről. Már a könyv első hozzáértő olvasói észrevették, hogy a Finnugor rokonságunk egyes fejezeteit közvetlen tapasztalatok hitelesítik, hogy személyes élmény melege süt át nem egy részleten, hogy valóságos finnugor enciklopédia s a tudománynépszerűsítés remeke is egyszersmind. Valóban: Zsirai számára a finnugor nyelvrokonság tudata nemcsak tudományos tétel és kutatási feladatkör volt, hanem tudáskörének szerves része, a finnugorság pedig személyes élménye is. Hihetnők, ily fokú érzelmi motiváltság a kutató objektivitását akár meg is kérdőjelezheti. Zsirai tudományos elkötelezettsége azonban nem hagy kétséget. Ezt írja munkája utószavában: „Egyesek tán szegényesen száraznak, kijózanítóan prózainak találják az eléjük táruló képet, de szolgáljon mentségemül, hogy ficánkoló lelkendezés és önámító képzelgés helyett képem minden ecsetvonását, színét a tudományos lelkiismeret diktálta” (Finnugor rokonságunk 581). Zsirai a finnugor nyelvrokonság tudatát társadalmi tudatformáló erőnek is gondolta, tekintette, s erről másokat is igyekezett meggyőzni. Illyés Gyula ezt pontosan érzékelve írta a Finnugor rokonságunkról a Nyugatban: ez a könyv „Kiemelkedik a szaktudomány szűkebb területéről, illetve ami benne tudomány, az is tud benne érzelmet, sőt indulatot kelteni. Mennyi tanulság, mennyi szomorú tapasztalat, mennyi intő példa az okulásra, akár politikai vonatkozásban is” (1937/II: 133). Zsirai nem volt megelégedve azzal, ahogy a finnugorság tudata áthatotta, pontosabban: nem hatotta át a magyar társadalmat. Illyés Gyula jól ismerte ezt a helyzetet is. Azt írta: „Nem romantika ez az egész rokonítgatás?

Zsirainak még azért is síkra kell szállnia, hogy nem az A rokonság – nyelvészetileg – kétségtelen. Ám mi hasznunk belőle?” (i. m. 134).

4. Zsirai Miklós máig tartó hatásában legendás tanári tevékenységének bizonyosan számottevő szerepe van. Ez a tevékenység a tanítványok elmúltával azonban legföljebb csak elvont emberi példaként hat majd. Korompay Bertalan igazát nem lehet cáfolni: „Azok közül, akik őt személyesen nem ismerték, kevesen fogják megérteni, ki volt kortársainak s különösképpen tanítványainak Zsirai Miklós” (Ethnographia 1956: 370). Hallgassunk hát hiteles tanítványokat! Kovalovszky Miklós az Eötvös Collegiumban magyar és finnugor nyelvészetet oktató s a magyar nyelvtudományt vonzó tárggyá tevő Zsirairól így szól visszaemlékezésében: „Zsirai Miklósnak – szaktudományától sokszor független – hatása onnan eredt, hogy nemcsak a tudós elmélyedő tehetsége, széles látóköre és józan szenvedélye volt meg benne, hanem az igazi tanár embernevelő képessége is. Hallgatóit rögtön meghódította közvetlenségével, természetes modorával, érdeklődő, segítőkész emberségével. Nem professzori tekintélyével akart hatni: szinte feszélyezetten, rangrejtve viselte méltóságát, „kollégák”-nak tekintett és szólított bennünket, s szemüvegének csillogása még derűsebbé tette barátságos mosolyát. Eötvös-kollégiumi tanítványai úgy emlékeznek rá, hogy tőle tanulhattak legtöbbet pontos rendszerességű, de kedélyes, családi hangulatú óráin” (Nyr. 1981: 506). Zsirai elérte azt, amit sem előtte, sem utána senki sem: a finnugorságról tartott óráin megtelt a terem, sőt más karokról is jártak diákok hallgatni őt. Hajdú Péter így emlékezett vissza: „mi még láttuk virágkorában, élveztük előadói zsenialitását, tapasztaltuk közvetlen emberségének számos jelét” (MNY. 1996: 354), illetőleg: „Zsirairól egy életvidám, környezetével fesztelenül közvetlen és segíteni mindig kész tanárportré maradt fenn” (i. m. 355). Továbbá: a Zsirai vezette finnugor intézet a „legkomorabb háborús és posztháborús években is üde refúgiumnak bizonyult, ahol az ember biztonságban érezte magát és szabadon dolgozhatott. Ezt nagyban és főleg Zsirainak – de professzortársainak is – köszönhetjük. A tanszék Zsirai-érája emlékezetes és sikeres volt, amelyre nosztalgiával, a professzor úr személyére hálával gondolunk vissza” (Zsirai Miklós emlékkönyv születésének 100. évfordulója alkalmából. Szerkesztette Hajdú Péter. Bp., 1992. Urálistikai Tanulmányok 5: 57; a továbbiakban: Zsirai-empl.).

Zsirait elsősorban obi-ugristaként szokás emlegetni: egyetemi óráin azonban a finnugrisztika igen széles tematikáját fogta át. Tudósi teljesítményének és tanári tevékenységének ismeretében érthető, hogy egy 1991-ben, nyelvtudományi paradigmaváltások után megjelent könyvben a nyolc, magyar nyelvészekből legtöbbet

emlegetett nyelvtudós között Zsirai Miklós is ott volt. (A nyelvészetről – egyes szám első személyben. Szerk. Sz. Bakró-Nagy Marianne és Kontra Miklós. Bp., 1991).

Zsirai Miklós mindvégig szoros kapcsolatban volt a Magyar Nyelvtudományi Társasággal. 1913-ban Gombocz javaslatára vette föl a Társaság sorrendben 859. tagjául az akkor másodéves s a Magyar Nyelv című folyóiratban a publikálás tűzkeresztségén már átesett bölcsészhallgatót. Zsirai a Magyar Nyelvtudományi Társaság nagy családjában nőtt nyelvészé, s ahhoz mindvégig ragaszkodó hűséggel kötődött. 1922-től, Horgert fölváltva (nála nyelvjárástant hallgatott az egyetemen) 15 éven át a Társaság jegyzője, 1937-től alelnöke, 1944-től 1952-ig elnöke, majd haláláig alelnöke volt. Elnökségének idejére estek a Társaság történetének addigi legkritikusabb évei. Elnöki programja megfogalmazásának érzelmi fűtöttségét, demonstratív anyanyelvi hitvallását 1944 történéseinek, a politikai és az ezzel összefüggő egyéb veszélyeztetettségeknek az ismeretében érthetjük meg igazán: „A mai viszonyok között — úgymond — nem ígerek szép terveket, nagyszabású, üdvös újításokat. Programom nagyon egyszerű. Szeretem nyelvemet, ezt a minden előtttem élt magyarnak lelkével átítatott drága örökséget, ezt a minden utánam élő magyarra átszármaztatandó szent muzsikát, s gyönyörűséges kötelességemnek érzem ennek minél tökéletesebb megismertetését, megbecsültetését, megkedveltetését. Ennyi a programom, ezt azonban ma is — holnap is, jóban is — rosszban is vállalom” (MNY. 1944: 144). Már elnöksége első évében „heroikus küzdelmet vívott a nagy múltú Társaság fennmaradásáért” (Fokos: MNY. 1955: 403), miközben zsidó származású nyelvésztársak mentesítése ügyében is eljárta. A háború utáni nyomorúságos helyzetet követő időszakban tapasztalnia kellett, hogy az eseményeket a tudományos életben is egyre inkább mások és máshonnan irányítják, hogy tehát elnökként is keveset tehet a Társaságért. „1952-ben megvált az elnökségtől, nem annyira azért, hogy valamennyire könnyítsen túlterheltségén, hanem azért, mivel nem akarta tovább vállalni a cím szerinti felelősséget” (Pais: MNY. 1959: 326).

5. Zsirait már első nagyobb tanulmányai a történeti és összehasonlító nyelvészetben alaposan tájékozott, kellően fölvértezett, koncepciózus, szintetikus látásmódú kutatónak mutatják. Tematikus monográfiák megírását tervezte már pályája elején (a magyar rokonsági nevek terminológiájáról és a finnugor népnevekről). Kitűnő magyar nyelvtörténeti ismereteit és finnugor nyelvészeti jártasságát, szlavisztikai iskolázottságát kezdettől fogva jól kamatoztatta. Etimológiáival aratja első nagyobb szakmai sikereit. Kevés, de annál jobb etimológiát ír. Mint szófejtőnek fő erényei a szuverén nyelvtudományi tájékozottság, a kritikai érzék, az alkotó fantázia és a művelődéstörténeti háttér messzemenő figyelembe vétele. Szófejtéseinek többsége ma is frissen hat. (l. már korai etimológiáit: *Feleség*: MNY.

1926: 173, *Orom*: MNy. 1927: 310). Gombocz halála után a Magyar Etymologiai Szótár továbbvitelére olyan (megvalósulatlan) terv született, hogy Melich János mellé Németh Gyula, Zsirai Miklós és Laziczius Gyula társult volna. Sokirányú érdeklődés és a vonatkozó külföldi szakirodalom rendszeres figyelemmel kísérése jellemezte. Íróasztala fölött, dolgozószobája falán tíz, számára különösen fontos nyelvész arcképe függött: velük tehát úgyszólván mindennapos kapcsolatban volt. A szóban forgó tudósok: Reguly Antal, Hunfalvy Pál, Budenz József, Gombocz Zoltán és Melich János, a finn Elias Lönnrot, Mathias Aleksanteri Castrén, Kai Donner, August Ahlquist és a dán Vilhelm Thomsen. Tanulmányai egyértelműen mutatják, hogy szerzőjük szuverén birtokosa volt kora friss nyelvtudományi ismeretanyagának. Szemlélete szerint „A nyelvész csak olyasmit állíthat, amit módszeresen bizonyítani vagy legalább valószínűsíteni tud” (Az obi-ugor igekötők. Bp., 1933: 78). A nyelvműveléssel kapcsolatos szemlélete, hogy ti. nemcsak lehet, hanem adott esetben szükséges is a nyelvvel való tudatos törődés és a nyelv változásának – beszélőin keresztül történő – befolyásolása, vezette el a szinkrón nyelvi működés és állapot rendszeres figyelemmel kíséréséhez. Konrad Nielsent üdvözlő írásában olvashatjuk: „annyit örömmel hangsúlyozhatunk, hogy ünnepeltünk megbecsülhetetlen szolgálatot tett a nemrégiben még dölyfösen lenézett s csak napjainkban méltányolt leíró nyelvészet terén” (MNy. 1935: 209).

Zsirai Miklós nem zárkózott a tudomány elefántcsonttornyába. Meggyőződése volt, hogy a tudomány eredményeit lehetőség szerint közkinccsé kell tenni. Ezért is válhatott a tudományos ismeretterjesztés kimagasló mesterévé. E tekintetben is Finnugor rokonságunk című alpműve említendő első helyen, ám nem feledkezhetünk meg több nevezetes tanulmányáról sem, amelyekben közérthető, élvezetes, meggyőző módon tárt tudományos igazságokat olvasói elé. 1947 és 1951 között a magyar nyelvről a Magyar Rádióban tartott előadássorozatot (ezeket az előadásokat 1995-ben Fábrián Pál rendezte sajtó alá: *Nyelv és rádió*, Bp.). Közismert, hogy nálunk a nyelvrokonság kérdése társadalmi szempontból érzelmi hullámokat is gyakran keverő kérdéskör mind a mai napig. Zsirainak e téren sok harca volt. „Néha ... visszas helyzetbe hoz, önvédelembe kényszerít bennünket a vérmes műkedvelők túlbuzgalma. Olyan területre törnek be, amelyen már nem elegendő a gyakorlati nyelvtudás, a józan ész és a nemes szándék” (MNy. 1940: 95). Máig sokat emlegetett, klasszikus munka a délibábos nyelvrokonságát szellemes stílusban cáfoló tanulmánya, az „Őstörténeti csodabogarak”. Ma is érvényesek 1941-ben írt sorai: a finnugor nyelvrokonságról „Többen még ma is azt gyanítják ..., hogy tévedésből került hozzánk vagy bosszantó, ártó szándékból gonosz kezek plántálták földünkbe” (MNy. 1941: 289). Pedig a Finnugor rokonságunk című könyv egyik finn ismertetője, Jalo Kalima szerint Zsirai olyan részletesen és világosan

bizonyítja a magyar nyelv finnugor eredetét, hogy ha ezek után még akad magyar olvasó, aki kételkedik nyelvének finnugor eredetében, az — legalább nyelvi vonatkozásban — nem képes a tudományos gondolkodásra (Finnisch-ugrische Forschungen. Anzeiger 1939—1940: 16—17).

Zsirai a magyar nyelvűvelés történetében is szerepet játszott. A Magyar Tudományos Akadémiától indított Magyarosan című nyelvűvelő folyóiratnak két éven át társszerkesztője, négy évig pedig szerkesztője volt. Fábíán Pál szerint „a kiváló nyelvtudós szerkesztők biztosították a folyóirat megfelelő szakmai színvonalát, és megóvták a mozgalmat a szélsőségekbe való tévelyedéstől is” (Nyelvűvelésünk évszázadai. Bp., 1984: 88). A nyelvűvelést akkor is sok kritika és gáncs érte, ezért volt hadakoznivalója Zsirai Miklósnak is: „van, aki lanyhának, megalkuvónak, túlságosan óvatosnak látja munkánkat, mások meg éppen vérmességünkről, türelmetlenségünkről és nemzetiszínű kíméletlenségünkről panaszkodnak” — írja, hozzátéve: „Nem lepődünk meg az ellentétes megítéléseken, szemrehányásokon” (Magyarosan 1935, IV/1—2: 13). A Magyarosantól annak felülről kezdeményezett, tőle nem helyeselt irányváltoztatása miatt vált meg.

6. Zsirai Miklós írásait színes, lebilincselő, remek stílus jellemzi. A szép szavú professzor nemcsak mestere, hanem alkotó művésze is volt anyanyelvének. Stílusával nemcsak fölkelte, le is kötötte a figyelmet, és mondanivalója iránt szimpátiát keltett, állásfoglalásra készítetett. Írásművészete alakításában veleszületett tehetsége, anyanyelvének szeretete, nagy szépirodalmi olvasottsága, nyelvi gyökereinek tudatos felhasználása és az játszott döntő szerepet, hogy kötelességének tartotta anyanyelvének választékos, igényes használatát. Lakó György szerint Zsirainál „szebben magyar nyelvész még nem írt — anyanyelvünk rejtett kincseit úgy, mint ő, legfeljebb ha jeles írónk ismerték, ismerik. A régi nyelv és a népnelv szépségei egyaránt ihlették tollát: írásaiban ezeket is, azokat is felhasználta. Már-már feledésbe merült magyaros mondatszerkezeteket és szerkezeti elemeket újíttott fel, népies ízű szavakat avatott irodalmivá. Szinte új nyelven szólaltatta meg a nyelvtudományt, bőségesen élve a régi és a népnelv magyaros fordulataival, kifejezéseivel, hasonlataival, sőt helyenként közmondásaival is. Nem csoda, hogy stílusával valóságos iskolát teremtett” (NyK. 1956: 8). Hajdú Péter szerint „Tanulmányai — a szép magyar értekező próza csúcsteljesítményeiként — külön stíloselemzést érdemelnének. Kedvelte az el nem koptatott szavakat, újakat is csinált, gyakorta használt ikerszavakat, írásaira, beszédére a szokatlan szerkezetek, egyéni kifejezések bősége volt jellemző. Ezért is volna nehéz műveinek hangulatát idegen nyelven híven visszaadni” (Zsirai-empl. 56). Bóka László szerint „Zsirai Miklós beszéde-írása anyanyelvünk gyökös régiségeit s harmatfriss, élő ízeit, a tájszó

édes lejtését őrizte holtáig” (Tegnaptól máig. Bp., 1958. 477). Tegyük hozzá: Zsirai mestere volt a finom pátosznak, az életművek és az emberi sorsok tapintatos, érző és hozzáértő jellemzésének. Azonban félelmetes bajvívó, harcos ellenfél is tudott lenni, aki – ha rákényszerült – az irónia fegyverét is boszorkányos ügyességgel forgatta.

7. Alig 50 éves, amikor (Budapest ostroma idején) az őt ledöntő betegség első súlyos tünetei jelentkeznek. Orvosai teljes nyugalmat javasolnak. A nyugalom azonban ritkán lesz már osztályrésze. Így például akkor, amikor Mihályiban pihen. A szülőfalujában eltöltött téli hónapokra, az embermeleg rokoni környezetre emlékezve írta 1946 tavaszán: „Hálás szívvel gondolunk vissza a reánk halmozott sok szeretetre, jóságra”. Földijeit, rokonait hazaváró szeretetét és ragaszkodását mindvégig érezhette és viszonzta. A nyugalom helyett egyre inkább a szorongás és (mindenek előtt politikai, közéleti) csalódások esztendei, s a betegség sűrűsödő támadásai következnek. Vagyoni helyzete soha nem volt olyan rossz, mint 1945-ben, a háború után. Háza Budapest ostroma idején lakhatatlanná válik, s a család másfél évig az egyetem Trefort utcai gyakorló gimnáziumának igazgatói lakásából átengedett másfél szobában húzza meg magát. A helyreállítás nyomasztó gondja, híres szakkönyvtárának az ostrom idején történt „értéktelenné rongyolódása” (az ő kifejezése), gondosan kezelt kézíratait, följegyzéseit jelentős részének eltűnése kedvét szegi. Az egykori orosz, illetőleg szovjet hadifogságot megjárt, oroszul is kitűnően tudó, a szovjet- finn háborúban harcosan Finnország mellett kiálló, demokratikus, humanista gondolkodásmódjáról ismert, tekintélyes tudóssá lett ember életét szorult helyzetében politikai célzatú zsarolások keserítik. Így lett párttag, s (még a koalíciós időben) 1948-ban a Magyar Tudományos Tanács tagja (nem döntéshozó testületről van szó, l. Huszár Tibor, *A hatalom rejtett dimenziói. Magyar Tudományos Tanács. 1948–1949.* Bp., 1995: 13), melynek igazgatói tanácsába 1949-ben Ligeti Lajos, Németh Gyula és Pais Dezső is bekerült. Zsirait a korabeli följegyzések szerint „mindenki ... szükséges dekorumnak tartja” (Huszár i. m. 102), illetőleg „Zsirai Miklós ... a párttag, ám ideológiai kérdésekben «érintetlen» tekintélyes szaktudós” (Huszár i. m. 93). Mellőzésben azonban nem volt része. A demokratizálódási folyamatoknak, a tudományos kutatás lehetőségei növekedésének örült, miként pályatársai is. Amit Benkő Loránd Pais Dezsőről írt, mindaz Zsiraira is érvényes: az új „tudomány- és oktatáspolitikai érdemeit a tudomány és a felsőoktatás anyagi, szervezeti, személyi ellátmányainak emelésében őszintén elismerte, s a nyelvtudomány fellendülési mozzanatait meglelégedéssel szemlélte” (Pais Dezső. Bp., 1993. 127). A részletek említése nélkül (volna bőven mit mondani!) legyen elég annyi: közéleti, egyetemi és tudományos feladatokkal egyaránt bőven meg volt terhelve, s az események egy részének alakulása reményeiben való csalódást s egyre több lelkiismereti vívódást hozott

számára. Élete egyre zaklatottabbá vált. Megerősíthetem tanítványának, Vermes Stefániának a véleményét, hogy ti. a nehéz helyzetekben való „helyállásnak gyötrelmei, lelkiismereti küzdelmei ásták alá szívének, idegrendszerének oly sokat kibírt egészségét” (Zsirai-empl. 49). A marrizmus idején, 1949-ben szeretett tudományával együtt a vádlottak padjára kerül ő is (l. Kálmán Béla: NyK. 1971: 362–3; Lakó György: MNy. 1991: 292). De nem tagadta meg addigi – vádlóitól „polgári”-nak bélyegzett – nyelvtudományi munkásságát és nézeteit: a marrizmusnak finnugor nyelvészeink nem hódoltak be. „És hogy ez így történt, az sokban Zsirai Miklósnak az igazi tudomány pátozától áthatott s ezért még alkuba sem bocsátkozó magatartásán fordult meg” (Pais 1959: 325). A marrizmus benne is fölkelte az egzisztenciális fenyegetettség érzését, ezért örvendezett később a sztálini nyelvtudományi megnyilatkozásoknak, nem fukarkodva a dicsérettel.

Csak szűk családi, rokoni körben ejtett néha szót belső vívódásainak okairól, s csupán közvetlen tanítványai egynémelyike hallhatta tőle aggódó szavait, hogy nem tudja, meddig lesz ereje a rábízott feladatok maradéktalan elvégzésére. Utolsó éveiben – életkedvét veszelve – már csak a kötelességtudat hajtotta. Nem csodálkozhatunk tehát, hogy a háború, főként pedig 1949-ben bekövetkezett első összeroppanása után új témába nem fogott, hogy új adatgyűjtésbe nem kezdett, hogy tudásához képest nagyon keveset publikált, illetőleg amit publikált, az többnyire korábbi írásainak bővítése vagy alkalomhoz illő átdolgozása volt. A finnugor nyelvtudományban zajló újabb nyelvészeti kutatásokat (például Steinitz és Itkonen hangtani vizsgálatait) már nem tudta a rá jellemző alaposággal követni. Cikkeiben megszorodtak a korábbi munkáiból való szó szerinti átvételek, ismétlések. A tanítványi visszaemlékezés szerint a betegség következtében a lenyűgöző tanár is a múlté lett: „Még visszajött, tartott néhány előadást, de tiszta roncs volt, árnyéka önmagának” (Kulics Ágnes–Tölgyesi Ágnes, ...Kövek fognak kiáltani... Szerzetesvallomások. Bp., 1991: 62). Az 1953-as östörténeti vitában nyilatkozott meg utoljára nyilvánosan: az akkor nagy hatalmú Molnár Erikkel szemben vette védelmébe a nyelvtudománynak az östörténeti kutatásokban való szerepét s a nyelvészeti paleontológia vallomásának fontosságát. De a személyes érintettség, tudniillik a polgári nyelvtudományban való részvétel bűné”-ben való elmarasztaltsága okán is véleményt nyilvánított: „szerény tehetségemhez képest magam is részt vettem a polgári korszak östörténetkutatásában, és így joggal állíthatom, hogy csak az elfogult egyoldalúság marasztalhat el bennünket válogatás nélkül a „nacionalista szellemben való torzítás”, „a magyar nacionalizmus”, „a magyar imperializmus”, „az idealista szellemtörténeti irányzat” követésében ludasnak” (NytudÉrt. 5. sz. Bp., 1955: 5). Hogy a

Molnár Erikkal szembezálló finnugor nyelvészeknek nem esett bántódásuk, abban valószínűsíthetően része volt Zsirai határozott kiállításának és védelmet nyújtó tekintélyének is.

8. Tisztelt Akadémia! Zsirai Miklós sorsának ismeretében óhatatlanul fölmerül a gondolat: a jeles nyelvtudós a romantika korának megkésett, a sorstól megajándékozott, de többszörösen meg is próbált alakja volt. Olyan tudós, akit az emberség és a tudomány nemes eszményei ihlettek és vezettek. Ő mondta: „A tudomány műveléséhez a szakértelmen felül tárgyszeretetre és önmegetagadó, áldozatokat is vállaló készségre van szükség”. Olyan tudós volt, aki szenvedélyesen ragaszkodott tudományához, népéhez, igazként megismert eszményekhez és elvekhez. Igaznak látszik egyik munkatársának a vélekedése, hogy Zsirai tragikus romantikus hős volt, akinek életútjára nem lehet részvét nélkül tekinteni. Mintha Reguly örökségének — sorsát tekintve is — folytatója lett volna: sok tervéből keveset valószínűsíthető meg, s úgy kellett idő előtt elmennie, hogy tudta, mennyi munka várt volna még rá. Pais Dezső, az őt legközelebből ismerő barát és pályatárs írta róla halála után négy évvel: „Hogy Zsirai mi volt és — talán azt is mondhatom — mi lehetett volna, azt sokban megvilágíthatja, hogy miképpen lett, miképpen fejlődött” (MNY. 1959: 317). Igen, „mi lehetett volna”: a tudományos kutatásban mindössze két évtized aktív tudományos alkotó idő adatott neki.

Zsirai Miklós életének az Eötvös Collegiumi tanársággal kezdődő, a tudományhoz kapcsolódó és 1943-ig tartó része kiegyensúlyozott, töretlenül fölfelé ívelő, termékeny szakasz volt. E két évtized tudományos teljesítménye több mint fél évszázad távlatából is tiszteletet parancsol. Ha arra gondolunk, hogy 1924-től, Eötvös collegiumi tanársága kezdetétől dolgozhatott csak teljes odaadással a nyelvtudományban, s hogy az első tíz év leforgása alatt — egyéb tanulmányai mellett — elkészült három kitűnő, más-más tematikájú és módszerű munkájával, a Jugriával (1930), Az obi-ugor igekötőkkel (1933) és a Finnugor rokonságunkkal (ez utóbbi már 1929-ben lényegében készen volt, de csak 1937-ben jelenhetett meg), akkor okkal beszélhetünk kiugró teljesítményről. (A említett munkák színvonalát mutatja, hogy mindhárom posztumusz kiadást ért meg: Jugria: 1985, MNYTK. 174. sz.; Az obi-ugor igekötők: 1992, Zsirai-empl. 75—116; Finnugor rokonságunk: 1994, közreadta Zaicz Gábor).

Zsirait tudományos pályáján kezdettől fogva támogató figyelem kísérte. Tudományos munkásságát a szakmai közvélemény elismerte és méltányolta. 1923-ban Sámuel-díjat, 1928-ban Sámuel—Kölber-jutalmat kapott, 1924-től az Eötvös Collegium tanára, 1929-től vezette az egyetem finnugor tanszékét, 1933-ban választották a Magyar Tudományos Akadémia levelező, 1945-ben rendes tagjává. Gombocz halála után, 1935-től ő lett a Nyelvtudományi

Közlemények szerkesztője. 1940-ben elnyerte az Akadémiai Nagyjutalmat, 1944-től a Magyar Nyelvtudományi Társaság elnöke volt. Magas finn és észt tudományos és állami kitüntetésekben is részesült, 1949-ben pedig Kossuth-díjat kapott. Az utókor elismeréseként emléktábla örökíti meg nevét a fővárosban és szülőfalujában, lányától alapított, róla elnevezett díjat ad ki a Magyar Nyelvtudományi Társaság, utca és iskola viseli nevét Óbudán, mely utóbbiban Zsirai-emlékszoba is be van rendezve személyes tárgyaiból. (Az iskolát azonban a megszüntetés veszélye fenyegeti.)

Zsirai a nyelvészetet a szigorú módszeresség tudományaként művelte. Filológiai képzettsége, kiterjedt nyelvismerete, sokoldalú tájékozottsága, nagy olvasottsága átlagon felüli volt. Józan kritikai érzéke akkor sem hagyta cserben, amikor a nyelvtudomány határain kívülre tekintett. Neki is „igen határozott volt a magyar nyelv felé forduló figyelme” (Benkő Loránd: MNy. 1991: 3), miként a kor úgyszólván valamennyi jeles magyar nyelvészének, akik más nyelvek specialistái voltak. Magyar szempontból az obi-ugor nyelvek vizsgálatát tartotta legfontosabbnak, ezért ezekkel foglalkozott leginkább behatóan. Nyelvtudományi szemléletét elsősorban Gombocz Zoltán, a budapesti nyelvtörténeti iskola és a kortárs finn nyelvtudomány alakította és határozta meg. Zsirai is a nyelvi tényekből, adatokból indult ki, de az adatok értelmezésében, a hézagok kitöltésében a kreatív, a kritikai érzéktől féken tartott fantáziát kellő szerephez juttatta. Egyetértéssel idézem Szij Enikót: a „rész és egész viszonyában, a mértékek és arányok viszonylataiban otthonosan mozgott. Rendelkezett a lényeglátás képességével és a problémaérzékenységgel, amely kiegészült a válogatás és a rostálás merészségével és a kritikusi bátorsággal. Rendelkezett széleskörű, az «eredeti» tudománya műveléséhez szükségesnél szélesebb fokú ... ismeretekkel ... Tudott távlatokban gondolkodni emberként és tudósként egyaránt” (Zsirai-empl. 38–9). Több tanulmányában tesz általános nyelvészeti érdekű megállapításokat, von le ilyen következtetéseket (Jugria, Az obi-ugor igeekötők, Névmástanulmányok, Alapszó-besugárzás a szóképzésben). Vallotta, hogy a tudományt nemcsak művelni, de szervezni és közvetíteni is kell.

Zsirai Miklós nagy — ha a tudományon kívülre is tekintünk, akkor a legnagyobb — hatású magyar finnugor nyelvész volt. Olyan időben növekedett és vált tudóssá, amikor az önismeret és a felelős erkölcsi tudatosság normái az értelmiség körében tagadhatatlanul időszerűek voltak. Gombocz Zoltán, Horváth János, Kodály Zoltán, Illyés Gyula nevével fémjelezhető az a szellemi kör, amelybe Zsirai is tartozott, s amely azt vallotta, hogy a tudományos és írói munkának etikai oldala, közösségi feladatköre, tehát szolgálat jellege is van. A gomboczi magatartásnak és példának mint követendő eszménynek volt meggyőződéses híve. Amit Sötér Gomboczról írt, őreá is érvényes: „Nemzeti, de

nacionalizmustól mentes humanista embereszményt testesített meg” (MNY. 1977: 388). Ha szélesebb történelmi összefüggésekbe ágyazva szemléljük a megnevezettek tevékenységét, akkor előbb-utóbb rájövünk arra, hogy munkásságuk egy széttaposott és megrendült ország szellemi talpra állítási kísérletének is része volt. Zsirai Miklós munkássága, nemkülönben a kivételesen etikus személyiség példaadása is. Egyik munkatársa a lényegre tapintva állapította meg: „Zsirai morális ember volt, akibe bele lehetett kapaszkodni”.

9. Ha — immár summázatként — munkásságának távirati tömörségű, néhány mondatos összefoglalását óhajtjuk adni, bizvást idézhetjük Hajdú Péter lexikonba illő sorait: „A hazai finnugor nyelvtudomány legismertebb alakja a harmincas-negyvenes években Zsirai Miklós volt (1892—1955), aki 1929-től, Szinnyei nyugalombavonulásától egészen haláláig vezette a budapesti egyetem finnugor nyelvészeti tanszékét. Vonzó emberi egyéniséggel, lebilincselően színes egyetemi előadásaival számos fiatal nyert meg a finnugor stúdiumoknak. Zsirai nevét *Finnugor rokonságunk* című hézagpótló, s ma is használt összefoglaló műve tette szélesebb körben ismertté. Számottevő az etimológia, az összehasonlító alaktan és a tudománytörténet területén kifejtett munkássága is, legnagyobb vállalkozása pedig Reguly kéziratban heverő chanti népköltészeti gyűjteményének sajtó alá rendezése volt” (Finnugor népek és nyelvek. Bp., 1962: 398). „A Zsirai névhez a magyar finnugrisztikának értékes korszaka fűződik” (Zsirai-empl. 57).

(A Zsirai Miklós életéről és munkásságáról tájékoztató írások közül — a bennük közölt tények, adatok és továbbvezető irodalom miatt is — a következőkre hívom föl a figyelmet: Pais Dezső: Zsirai Miklós. MNY. 1959: 317—27; Hajdú Péter szerk., Zsirai Miklós emlékkönyv születésének 100. évfordulója alkalmából. Bp., 1992; Domokos Áron, Századunk magyar nyelvésze: Zsirai Miklós. Bp., 1992; Kiss Jenő, Zsirai Miklós. Bp., 1995. A múlt magyar tudósai.)

Kiss Jenő